

UDC 159.923.2

DOI: 10.52534/msu-pp.6(2).2020.59-66

Oksana P. Shchotka*

Nizhyn Mykola Gogol State University
16600, 2 Graftska Str., Nizhyn, Ukraine

Theoretical Aspects of the Study of the Transformational Potential of Parental Loss for Middle-Aged Adults

Article's History:

Received: 05.08.2020

Revised: 02.09.2020

Accepted: 25.09.2020

Suggested Citation:

Shchotka, O.P. (2020). Theoretical aspects of the study of the transformational potential of parental loss for middle-aged adults. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 6(2), 59-66.

Abstract. The loss of the last of the parents is an understudied and underestimated phenomenon in Ukrainian psychological science in terms of the development of middle-aged adults. The purpose of the study: to identify the role of the loss of both parents in the personal transformation of the adult. To achieve this purpose, the methods of theoretical knowledge were applied: analysis, generalisation, systematization, and interpretation. The methodological framework of the study was formed by the idea of middle age as a time of deep self-cognition, the unification of opposing tendencies, the reaching of mature responsibility, and theoretical ideas of post-traumatic growth. To achieve this purpose, the methods of theoretical cognition were applied: analysis, generalisation, systematization, and interpretation. It was found that the death of the last living parent leads to changes in identity, reassessment of life, relationships, to the use of methods of activity that were previously unavailable. It has been determined that middle-age orphanhood activates specific mechanisms of personality development: loss of existential security ("I am face to face with the world"), actualisation of the fear of death ("I will be the next"). As a result, mature responsibility is born, the fact of the inevitability of personal death is accepted. None of the other normative-age factors have such a strong transformational potential. The most important mediating factor of changes in the adult's personality is the completeness/incompleteness of the child's parental relationship with the deceased parents. Incomplete child-parent relationship becomes a source of personal trauma and at the same time contains a powerful resource of personal transformations. The prospect of further study of the long-term consequences of orphanhood in middle age is considered in the empirical verification of the impact of this event on the life and personality of the adult from the subjective standpoint

Keywords: midlife-orphanhood, child-parent relations, illegitimate grief, existential insecurity, feeling of inevitability of death, post-traumatic growth

*Corresponding author.

Оксана Петрівна Щотка

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
16600, вул. Графська, 2, м. Ніжин, Україна

Теоретичні аспекти дослідження трансформаційного потенціалу втрати батьків для дорослих середнього віку

Анотація. Втрата останнього з батьків – це маловивчена та недооцінена в українській психології подія для розвитку особистості дорослої людини. Мета наукового дослідження – обґрунтувати роль втрати обох батьків в особистісній трансформації дорослого. Задля реалізації поставленої мети було застосовано низку методів теоретичного пізнання: аналіз, узагальнення, систематизація та інтерпретація. Методологічним підґрунтям роботи є уявлення про середній вік як час глибинного самопізнання, поєднання протилежних тенденцій, досягнення зрілої відповідальності та теоретичні ідеї посттравматичного зростання. З'ясовано, що смерть останнього з живих батьків призводить до змін в ідентичності, переоцінки життя, відносин, до використання способів діяльності, які не були доступні раніше. Визначено, що середньо-вікове сирітство активує специфічні механізми розвитку особистості: втрата екзистенційної захищеності («Я сам-на-сам зі світом»), актуалізація страху смерті («Я наступний/на»). Як наслідок, народжується зріла відповідальність, приймається факт невідворотності особистої смерті. Жоден з інших нормативно-вікових чинників середнього віку не має такого потужного трансформаційного потенціалу. Найбільш важливим опосередковуючим фактором змін особистості є завершеність/незавершеність дитячо-батьківських відносин. Незавершені дитячо-батьківські відносини стають джерелом особистої травми, але водночас, містять найпотужніший ресурс перетворень. Перспектива подальшого дослідження віддалених наслідків середньо-вікового сирітства вбачається в емпіричній перевірці впливу цієї події на життя, на особистість дорослого з суб'єктивної точки зору самого дорослого

Ключові слова: середньо-вікове сирітство, дитячо-батьківські відносини, нелегитимне горе, екзистенційна незахищеність, відчуття невідворотності смерті, посттравматичне зростання

*О, скільки їх упало в цю безодню,
Відкрити в далині!
Настане день, коли й мене не стане
На просторах землі...
М. Цветаєва
(переклад автора статті)*

ВСТУП

Вибрана проблема певною мірою є особистою спробою допережити емоції, пов'язані з недавньою втратою обох моїх батьків. Ще щемно від втрати, але вже визріла потреба подивитися емоційно відсторонено на цю подію, на власне життя без них, осмислити зміни в собі та світі. Доросла/ий сирота – це незвичне словосполучення в розмовних практиках та українському науковому психологічному дискурсі. Зазвичай слово «сирота» в буденності асоціюється з образом дитини, що втратила батьків і потребує захисту. За тим і тлумачні

словники переважно пов'язують його зміст зі втратою батьків у дитинстві та підлітковому віці [1]. Ймовірно тому, самі дорослі практично не застосовують його для самоідентифікації. Однак, незважаючи на те, що батьки вже не потрібні утилітарно для виживання як у дитинстві, дорослі гостро й тривало здатні відчувати біль сирітства через втрату емоційних і символічних аспектів дитячо-батьківських відносин. Народжені в 60–70-ті – це покоління «Х», що наразі сиротіє: хтось втратив одного з батьків, хтось обох, хтось доглядає за немічними батьками та часто кожен з них сам-на-сам

зі своєю проблемою. Звідси необхідність вивчення проблеми з метою пошуку засобів ефективної психологічної допомоги дорослим сиротам у переживанні втрати та набутті такого досвіду сирітства, який веде до особистісного зростання.

Насамперед зазначимо, що переживання втрати близької людини є доволі добре вивченою у психології та психотерапії проблемою. Однак, це не стосується вивчення переживання дорослими дітьми втрати своїх батьків та її наслідків. Дослідження впливу смерті батьків на психологію дорослих у психології були започатковані американськими психологами Хоут Малінак і Патерсоном наприкінці 70-х. Однак, інтерес до переживання втрати батьків дорослим у психології з того часу є стабільно низьким і значно поступається вивченню драматичної втрати дитини чи партнера (дружини, чоловіка). На українських теренах автором не було виявлено жодної опублікованої праці, яка б торкалась переживання втрати дорослою дитиною своїх батьків.

Міріам Мосс і Сідней Мосс, найбільш послідовні дослідники проблеми дорослого сирітства в психології, знаходять пояснення дефіциту досліджень у цьому напрямі в розповсюдженості ейджиських настанов у суспільстві та в надрах самого психологічного товариства [2]. Аналізуючи американську культуру, вони констатують, що старі люди не цінуються в ній, а втрата літніх батьків не розглядається психологами як важлива подія, яка потребує дослідження чи психологічної допомоги. Зроблені американськими вченими висновки можемо легко перенести на українські реалії, де медичний діагноз «вмер по старості», вміщує холодну нормативність події смерті літньої людини, що не передбачає співчуття. Думається, що «ейджизм» – це не єдина причина ігнорування теми втрати батьків у дослідженнях психологів. Повернення до теми втрати батьків неминуче піднімає болісні почуття у будь-кого, дослідника зокрема. Самозахист від болісних почуттів, особливо, якщо втрата батьків є ускладненою провиною та важкими спогадами – не менш важлива причина уникнення цієї непростой теми в психологічних дослідженнях [3].

Разом з тим, не можна не помітити особисте прагнення низки вчених прийняти та пережити власну втрату через позитивну переробку події, що знайшло втілення у низці робіт з психології дорослого сирітства [4]. Завдяки цим роботам доросле сирітство в середньому віці стало розглядатися з позиції не лише негативних змін, але й

позитивних особистісних надбань, які обумовлені неможливістю пристосуватися до ситуації втрати, уникнути змін і пов'язаного з цим стресу.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування ролі втрати обох батьків в особистій трансформації дорослого середнього віку, визначення умов, які допомагають позитивній переінтерпретації досвіду втрати батьків. Науковий пошук було організовано навколо таких дослідницьких питань: Що розуміється під «середньо-віковим сирітством»? Які наслідки осиротіння для життя та особистості дорослого середнього віку? Яким чином осиротіння в середньому віці набуває трансформаційних властивостей?

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Проблема змін особистості дорослого середнього віку під впливом сирітства є водночас аспектом психологічних досліджень переживання втрати близьких людей та складовою психології розвитку особистості дорослого в другій половині життя. Саме цим обумовлена двоїстість методологічних засад подальшого її розгляду в цій роботі.

Першою методологічною основою пояснення природи змін позитивного характеру внаслідок стресу та травми виступила концепція посттравматичного зростання Річарда Тедеші і Лоуренса Келхоуна, яка обґрунтовує можливість людської психіки реагувати на мінливість та невизначеність світу, використовувати стресові ситуації для самовдосконалення. Посттравматичне зростання розуміється як досвід позитивних змін, що відбуваються внаслідок зіткнення людини зі складними життєвими кризами, серйозними психотравматичними ситуаціями та подіями. Особистісні трансформації відбуваються завдяки поетапній когнітивній переробці травматичного досвіду: пригадування травматичної події, що супроводжується симптомами дистресу; опанування дистресом, досягнення певного рівня усвідомлення того, що трапилось; рефлексивне переосмислення травматичного досвіду. Оброблена у такий спосіб інформація надає можливість особистості зосередитися на усвідомленні набутого досвіду, з'ясуванні змісту подальшого життя, побудові нового життєвого наративу [5].

Ще одним методологічним підґрунтям роботи стали уявлення К.-Г. Юнга [6] та Дж. Холліса [7] про кризу середини життя, яка започатковує глибокі трансформації на рівні зміни настанови людини на світ та на себе. «На перевалі життя» дорослий набуває здатності осягнути його неминучу кінченість, а далі повернутися в глибини самого

себе, об'єднати протилежні тенденції для досягнення більшої інтеграції та цілісності. Не менш важливою є гіпотеза Е. Еріксона про вирішальний конфлікт середнього віку, представлений суперечністю між продуктивністю та стагнацією, між необхідністю взяти всю повноту відповідальності за власне життя чи стати заручником обставин, регресу [8].

Ґрунтуючись на вказаних методологічних позиціях, автором здійснено аналіз наукових праць із проблеми переживання дорослим втрати обох батьків, опублікованих від 70-х років минулого століття до наших днів, проведено узагальнення, систематизацію та інтерпретацію теоретичних і емпіричних даних зарубіжних досліджень, а також виконано порівняння соціокультурних умов, які відбиваються на наслідках переживання дорослим середнього віку втрати обох своїх батьків.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Теоретичний аналіз зарубіжних досліджень показує, що поняття «Midlife Orphan» є доволі новим, його вперше застосовано наприкінці 90-х років ХХ ст. американською дослідницею Д. Брук [4] для позначення «круглого» сирітства, внаслідок втрати останнього з живих батьків дорослим середнього віку. Дослівний переклад «Midlife Orphan» – це «сирітство середини життя» – відсилає до кризи середнього віку та системи чинників, що обумовлюють кардинальні зміни в структурі особистості дорослого. Отже, середньо-вікове сирітство поряд зі «спустошеним гніздом», кар'єрною відставкою, фізичним старінням і новими ролями бабусі та дідуся може розглядатися як чинник оформлення новоутворень другої половини життя: повернення вглиб себе, інтеграцію протилежних тенденцій задля досягнення більшої цілісності та зрілої відповідальності [9]. Через зростання тривалості життя батьків, для дорослих дітей покоління «Х» «кругле» сирітство настає близько 50–60 років. Отож, коли останній з батьків «іде у Вічність», маємо справу не просто із болісною втратою близької людини, втратою частини своєї ідентичності, що властиве для будь-якої втрати, але стаємо перед певним рубежем за яким справжня, реалістична дорослість із присмаком старіння та смерті.

Далі в статті будуть проаналізовані доступні результати емпіричних досліджень, які засвідчують вплив цієї події на стани, особистість і життя дорослої людини середнього віку. Почнемо з найбільш представленої у публікаціях напряму емпіричних досліджень – це клінічні дослідження,

які формують уявлення про осиротіння дорослого як гостру втрату, визначають близькі негативні наслідки для психіки та життя дорослого. Цікавим є те, що всі проаналізовані дослідження фіксують гострі емоційні наслідки втрати, але не дають їх однозначної оцінки. За результатами одних досліджень, реакція горя дорослих на втрату батьків є менш інтенсивною, ніж внаслідок втрати дитини або вдівства [10], за результатами інших – доросле сирітство характеризується більш інтенсивними емоційними наслідками [11; 12].

Однак, в представленому теоретичному аналізі головна увага буде прикута до результатів досліджень віддалених наслідків дорослого сирітства для особистості. Насамперед, у цьому аспекті важливо згадати дослідження Малінак, Хойт, Патерсон [13], яке започаткувало емпіричні пошуки в цій сфері. Воно було проведене на невеликій вибірці дорослих, які втратили одного з батьків в середньому 11 місяців тому. Незважаючи на новизну проблеми на той час, вченими були зафіксовані дуже важливі тенденції: по-перше те, що дорослим властиві болісні реакції горя, які включають почуття гніву, провини; по-друге, втрата одного з батьків має не лише негативні (гостра криза та глибокий самоаналіз), але й позитивні наслідки для психології дорослих (збільшення впевненості в собі, покращення стосунків з оточенням); по-третє, дослідження виявило різні типи реагування на втрату.

Цілеспрямовано віддалені наслідки сирітства предметом вивчення стали у 80-х роках минулого століття завдяки зусиллям Міріам і Сідней Мосс. Ці дослідники зосередили увагу на факторах, які можуть опосередковувати вплив сирітства на особистість дорослої людини. Отримані ними результати доводять, що зростання особистості дорослого після втрати залежить від вирішення ним двох тем: завершення/продовження стосунків дорослої дитини з померлими батьками та прийняття дорослим кінечності існування. Ними висловлюється цікаве, на думку автора, припущення про те, що дорослих людей бажано психологічно готувати до сирітства, щоб вони змогли пройти через втрату збагаченими. Саме «передбачуване сирітство» та очікувана втрата батьків пов'язані з розумінням невідворотності смерті, на їх погляд, і мало б пом'якшити адаптацію до нового статусу дорослої сироти [2].

Дещо пізніше дослідження віддалених наслідків сирітства продовжив Делаханті Дуглас, надавши дослідженню більшої системності. Його

дослідження показали, що інтеграція втрати батьків є частиною процесу розвитку особистості дорослого і визначається конфронтацією з темами втрати батьківської влади та реальності власної смерті. Напруження, що викликане необхідністю розірвати або підтримувати зв'язок «батько-дитина», подивитися в обличчя власній смерті, не впадаючи у відчай, змушує багатьох перейти до нових перспектив розвитку та інтеграції [14].

Важливі дані для розуміння наслідків сирітства віддалених у часі також були отримані в результаті низки якісних досліджень [11; 15]. Шарлах і Фредриксен на основі аналізу оповідей дорослих сиріт прийшли до висновку, що смерть навіть одного з батьків є значною подією життя дорослого з наслідками для його самовідчуття, для життєвої перспективи, а також різних соціальних стосунків. Респонденти повідомляли про те, що досвід смерті батьків вплинув на їх почуття зрілості, особисті пріоритети, кар'єрні плани, різні соціальні стосунки. Ці наслідки узгоджувались з рівнем розвитку середнього віку – темами автономії, особистої свободи та відповідальності. В. Секунда [15] у наративах дорослих сиріт після втрати батьків виявив низку ключових тем, які засвідчують процес переоцінки життя, стосунків та апробації нових способів дій: відчуття полегшення та свободи, зміна ставлення до живого з батьків, важливість батьківського суррогата, зміна стосунків з сиблінгами, наслідки розподілу спадку, розкопування сімейних таємниць, переоцінка подружніх стосунків, встановлення нових цілей кар'єри, зміни у дружбі, наслідки для стосунків зі своїми дітьми.

Втрата близької людини – це завжди випробування для наших адаптаційних ресурсів, і за умов їх дефіциту неминучими стають травматичні наслідки. Серед негативних наслідків дорослого сирітства фіксують: депресію, алкоголізацію, соматичні наслідки – при тому більш гострі емоційні та соматичні симптоми виявлені у жінок, на яких лягає найбільше відповідальності за догляд і поховання [3; 16]. З аналізу робіт О. Леві [17] і Дж. Брукс [4] стає зрозумілим, що адаптацію до втрати батьків ускладнюють такі чинники: віра дітей у батьківську невразливість, незавершеність стосунків з батьками, кумулятивний стрес, неможливість екологічним способом проживати своє почуття горя.

Віра в батьківську невразливість. Дорослий має зустрітися з безпорадністю та неміччю своїх літніх батьків, прийняти їх такими немічними, вразливими та недосконалими. Якщо батьківська

немічність не вписується в існуючу у дорослого концепцію батьківської влади та невразливості, то це глибоко підриває основи відчуття захищеності.

Незавершеність «дитячо-батьківських стосунків». Дитячо-батьківські стосунки в дорослості будуть залежати від особливостей попереднього досвіду, старіння батьків, культурних стандартів. Специфічною для української культури є більша, порівняно з Заходом, тіснота міжпоколінних родинних зв'язків, більша емоційна прив'язаність дорослих дітей до своїх батьків і взаємозалежність між ними. Здорові батьки дорослих дітей беруть активну участь у їх житті, дають емоційну, виховну підтримку, допомагають матеріально і фізично. Однак, у будь-якому разі, батьки з віком стають більш залежними від власних дітей, відбувається своєрідний реверс ролей, коли діти стають «батьками» для власних батьків, мають взяти відповідальність за них, особливо у разі передчасного старіння. Дорослі діти в наших умовах переважно самі опікуються батьками, коли ті стають немічними, тому мають взяти всю повноту відповідальності на себе за медичне забезпечення, догляд і матеріальну підтримку літніх людей. Незважаючи на «реверс» ролей, незавершеність стосунків з померлими батьками підживлюється потребою дорослої сироти у захищеності, прагненні перенести відповідальність на значущого дорослого, намаганні зберегти дитячу залежність.

Ще один чинник – це *кумулятивний стрес*, накопичення напруги та негативних емоцій внаслідок тривалої дії стресорів від зіткнення з неміччю батьків і власною безпорадністю, у разі необхідності самостійно здійснювати догляд за хворими батьками тривалий період життя. Отже, дорослі сироти, батьки яких мали здорове старіння, можуть легше адаптуватися до втрати, оскільки не відчують виснаженості, безсилля та провини після неї. Хронічний стрес від догляду за хворими батьками поєднується з «антиципаторним горем», коли до настання моменту смерті дорослий прощається з близькою людиною, і декілька разів переживає стрес втрати.

Неможливість виразити почуття горя. Втрати батьків дорослою людиною належить до «нелегетимного горя» («Disenfranchised grief»). Цим терміном позначають переживання втрати, глибина якого соціально не схвалюється та не визнається. Часто серед слів підтримки дорослий може почути: «Це нормально, коли діти ховають своїх батьків», «Ну, твої батьки достатньо пожили, аби нам стільки прожити», «Ти горюєш, наче дитина». Отже, відбувається своєрідне соціальне «гасіння»

процесу горювання дорослого сироти та горювання зупиняється на етапі заперечення. У іншому випадку, дорослий, що забезпечував тривалий і виснажливий догляд за немічним чи хворим батьком чи мамою, після їх втрати може відчувати реальне полегшення, а за тим відчуття провини, бо «гарна дитина» не має право на почуття радості після втрати. Невираженість багатьох сильних почуттів особливо гостро виявляється при раптовій втраті, коли дорослий немає змоги попроситися з близькою людиною [18].

Отже, втрата обох батьків у дорослому віці може бути пов'язана з незавершеністю «дитячо-батьківських» стосунків, переживанням неможливості застосувати звичні концепти та способи дії, відчуттям безпорадності перед життєвим викликом, і як наслідок – травматизація особистості. Разом з тим, травма дорослого сирітства має не лише негативні наслідки, вона містить в собі важливі ресурси для глибоких трансформацій і зростання особистості дорослого.

Саме з точки зору трансформаційного потенціалу травми дорослого сирітства підходить А. Поуп [19]. Як і попередні дослідники, він привертає увагу до впливу втрати на розвиток особистості дорослого та до опосередковуючої дії «дитячо-батьківських» стосунків на характер змін. Але, на відміну від Міріам і Сідней Мосс, він вважає, що адаптація до смерті батьків не призводить до глибоких трансформацій особистості, на це здатен лише травматичний досвід. На основі якісних досліджень він переконливо доводить, що незавершеність дитячо-батьківських відносин не варто розглядати як перешкоду до особистісного зростання. Оскільки те, що призводить до травми, за умов внутрішньої роботи особистості, може сприяти кардинальним трансформаціям в особистості. Однак для цього потрібно, щоб символічні «дитячо-батьківські» стосунки після смерті батьків стали основою для діалогу з собою, або в собі з «люблячими батьками». У такому діалозі відбуваються трансформації часового аспекту ідентичності, зростає соціальна компетентність, відбувається прийняття раніше нехтуваних аспектів власного «Я», загалом здійснюється позитивна переінтерпретація досвіду втрати.

ВИСНОВКИ

Унаслідок проведеного теоретичного аналізу доходимо висновків щодо трансформаційного потенціалу осиротіння в середині життя:

1. Середньо-вікове сирітство – це рубіжна подія для розвитку дорослого середнього віку,

яка психологічно недооцінена та мало вивчена у світовій та українській психології. Залишаючись «невидимою», ця втрата і новий стан дорослого не можуть бути достатньо осмисленими та включеними до життєвого нарративу самим дорослим, а також усвідомленими психологами для розробки практик психологічної допомоги.

2. Аналіз наукових джерел показує, що віддалений вплив смерті батьків на дорослих є значно менш вивченим, ніж гострі реакції на втрату. Дослідження зарубіжних вчених доводять, що батьківська смерть є визначальною подією для дорослих дітей, спонукає дорослого до переоцінки свого життя, стосунків, апробації способів, які не були доступні раніше. Вирішальними механізмами розвитку особистості дорослого після смерті обох батьків є: по-перше, втрата батьківської влади та екзистенційної захищеності («я віч-на-віч зі світом») і по-друге, актуалізація страху смерті, («я наступна/ний»). Сирітство в середньому віці може стати життєвим перехрестям, де особистісні зміни стають невідворотними, оскільки життєва реальність вимагає зрілого балансу свободи/відповідальності, а майбутнє набуває чітких обрисів кінечності існування.

3. Завершення/продовження «дитячо-батьківських» стосунків з померлими батьками є найважливішим опосередковуючим чинником трансформаційних змін в особистості дорослого після смерті його батьків. Завершення дитячо-батьківських відносин актуалізує необхідність нового балансу свободи-відповідальності за власне життя. Намагання зберегти дитячу залежність травмує особистість, але разом з тим, здатне розпочати трансформаційну епоху, коли самовідчуття та цінності дорослого різко змінюються впродовж місяців. Символічний діалог з померлими батьками запускає трансформаційні процеси та проводить дорослого через безпомічність до смирення, через залежність до зрілої автономії; через прийняття нехтуваних аспектів Я до інтеграції особистості.

Перспектива дослідження віддалених наслідків подвійного осиротіння вбачається у подальшому уточненні поняття «середньо-вікове сирітство», а також в емпіричній перевірці віддалених наслідків втрати обох батьків для розвитку особистості дорослого середнього віку. Ретроспективний нарратив впливу цієї події на особистість та життя людини середнього віку дозволить визначити наслідки з суб'єктивного погляду самого дорослого та з'ясувати інтепретаційні механізми, які допомагають трансформаційним процесам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. С. 112.
- [2] Moss M.S., Moss S.Z. The impact of parental death on middle aged children. *Omega*. 1983–1984. Vol. 14, No. 1. P. 65–75.
- [3] Moss M.S., Resch N., Moss S.Z. The role of gender in middle-age children's responses to parent death. *Omega*. 1997. Vol. 35, Issue 1. P. 43–65.
- [4] Brooks J. *Midlife orphan: Facing life's changes now that your parents are gone*. New York: Berkley Books, 1999. 240 p.
- [5] Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, No. 1. P. 1–18.
- [6] Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. Москва: Прогресс, 1994. 329 с.
- [7] Холлис Дж. Душевные омуты: Возвращение к жизни после тяжёлых потрясений. Москва: Когито-Центр, 2008. 192 с.
- [8] Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. 592 с.
- [9] Козлов В.В. Смерть как феномен мышления и познания жизни человеком. *Известия иркутского государственного университета. Серия «Психология»*. 2014. Т. 10. С. 67–76.
- [10] Owen G., Fulton R., Markusen E. Death at a distance: A study of family survivors. *Omega*. 1982. Vol. 13, No. 3. P. 191–225.
- [11] Scharlach A.E., Fredriksen K.I. Reactions to the death of a parent during midlife. *Omega*. 1993. Vol. 27, No. 4. P. 307–319.
- [12] Umberson D., Chen M.D. Effects of a parent's death on adult children: Relationship salience and reaction to loss. *American Sociological Review*. 1994. Vol. 59. P. 152–168.
- [13] Malinak D.P., Hoyt M.F., Patterson V. Adult's reactions to the death of a parent: A preliminary study. *American Journal of Psychiatry*. 1979. Vol. 136. P. 1152–1156.
- [14] Delahanty D.J. Patterns of change following parent death in midlife adults. *Omega*. 1990. Vol. 22, No. 2. P. 123–137.
- [15] Secunda V. *Losing your parents, finding yourself*. New York: Hyperion, 2000. 330 p.
- [16] Porter N., Claridge A.M. Unique grief experiences: The needs of emerging adults facing the death of a parent. *Death Studies*. 2019. doi: 10.1080/07481187.2019.1626939.
- [17] Levy A. *The orphaned adult*. Cambridge: Perseus, 1999. 208 p.
- [18] Воронина М.Е. Потеря родителей и психологическое благополучие женщины среднего возраста. *Ярославский педагогический вестник*. 2017. № 1. С. 214–220.
- [19] Pope A. Personal transformation in midlife orphanhood: An empirical phenomenological study. *Journal of Death and Dying*. 2005. Vol. 51, No. 2. P. 107–123.

REFERENCES

- [1] Busel, V.T. (Ed.). (2009). *The large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv; Irpin: VTF "Perun".
- [2] Moss, M.S., & Moss, S.Z. (1983-1984). The impact of parental death on middle aged children. *Omega*, 14(1), 65-75.
- [3] Moss, M.S., Resch, N., & Moss, S.Z. (1997). The role of gender in middle-age children's responses to parent death. *Omega*, 35(1), 43-65.
- [4] Brooks, J. (1999). *Midlife orphan: Facing life's changes now that your parents are gone*. New York: Berkley Books.
- [5] Tedeschi, R.G., & Calhoun, L.G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- [6] Jung, K.G. (1994). *Problems of the soul of our time*. Moscow: Progress.
- [7] Hollis, J. (2008). *Spiritual pools: Return to life after severe shocks*. Moscow: Cogito Center.
- [8] Erickson, E. (1996). *Childhood and society*. Saint-Petersburg: Lenato, AST, "Universitetskaya kniga".

- [9] Kozlov, V.V. (2014). Death as a phenomenon of human thinking and cognition of life. *Bulletin of Irkutsk State University. Series "Psychology"*, 10, 67-76.
- [10] Owen, G., Fulton, R., & Markusen, E. (1982). Death at a distance: A study of family survivors. *Omega*, 13(3), 191-225.
- [11] Scharlach, A.E., & Fredriksen, K.I. (1993). Reactions to the death of a parent during midlife. *Omega*, 27(4), 307-319.
- [12] Umberson, D., & Chen, M.D. (1994). Effects of a parent's death on adult children: Relationship salience and reaction to loss. *American Sociological Review*, 59, 152-168.
- [13] Malinak, D.P., Hoyt, M.F., & Patterson, V. (1979). Adult's reactions to the death of a parent: A preliminary study. *American Journal of Psychiatry*, 136, 1152-1156.
- [14] Delahanty, D.J. (1990). Patterns of change following parent death in midlife adults. *Omega*, 22(2), 123-137.
- [15] Secunda, V. (2000). *Losing your parents, finding yourself*. New York: Hyperion.
- [16] Porter, N., & Claridge, A.M. (2019). Unique grief experiences: The needs of emerging adults facing the death of a parent. *Death Studies*. doi: 10.1080/07481187.2019.1626939.
- [17] Levy, A. (1999). *The orphaned adult*. Cambridge: Perseus.
- [18] Voronina, M.E. (2017). Parents' death and psychological wellbeing of a middle-aged woman. *Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 1, 214-220.
- [19] Pope, A. (2005). Personal transformation in midlife orphanhood: An empirical phenomenological study. *Journal of Death and Dying*, 51(2), 107-123.